

Szakolczay Lajos

„Légy a szabadon szólás szörnyetege”

Határ Győző életművéről

Van-e a kortárs magyar irodalomnak ellenszenvesebb, ugyanakkor szeretetre méltóbb alakja a közelmúltban elhunyt londoni Határ Győzőnél (1914–2006)? Ellenszenvesebb, mert túlon túl nagyképű, fellengzős, dől belőle (saját fogalmazása szerint is) a szó, mintha a jobbára harlekin csörgősipkájától megelevenedő beszéd el akarná önteni az egész világot. Sem Istent, sem embert, sem államot nem ismerve valahol ott kívánna körözni a Nap mellékbolygójaként.

És szeretetre méltóbb, hiszen a társadalomból kivetett (ő maga akarta így!) író Horthy börtönének sötétjét éppúgy megtapasztalta, mint Rákosiét. S ha figyelünk őrijtő, mert a tengernél *határtalanabb* szóözönére, az érzékenyebbek könnyen észlelhetik: a lisztporos maszk mögött – Határnál cirkusz az egész világ – egy gyermek sír.

A költéssel megvert, *csinálós kedvében* mindent – történelmet, filozófiát, lélektant, emlékezést – *verssé* emelő látnok úgy halászott a magyar szavak tengerében, hogy szinte nincs az a műfaj, amelyből ne akadt volna horgára egy-egy nagy hal. Versei közt tallózva feledhetjük-e a *Hajszálhíd* (1970) remekléseit: a *Lelencek zsoldárát* (1947), a *Koszvakarókat* (1969), az *A cukrászsüteményt* (1967), pedig akkor hol volt még a pálya vége!

A magyar dráma megéllhet-e (meg, bizony, mert a határi színpadi művekre füle botját sem mozgatja) a *Sírónevetővel* (1972) honfoglaló drámafolyam későbbi remeke, a kilenc teljes estét betöltő *Golghelóghi* (1976) nélkül? És a nagy – nem a hagyományos próza szája íze szerint készült – regények (a *Csodák országa Hátsó-Euráziától* és a *Heliánetól* a *Köpanyeg sorsig* nem egy ilyen van) csupán a mindennek fityiszt mutató avantgárd (*romantikus* avantgárd) értéke szerint megbecsülendők, vagy esetleg egy másfajta gondolkodás – építkezés, világfölfogás, filozofikus kacaj – révén is teljességet reveláló *özön* (nem *Özön közöny*) miatt is?

Határ Győzőnek, a szóbüvésznek, a filozofikus titokjáték művelőjének és az élet szerelmesének valójában nincsen is *műfaja*. Noha minden formában (az árnyalat árnyalatában is) megnyilatkozik, leginkább az építkező szabadszájúság – a *bohóc* alatt mindig cirkuszi porond – a kedvenc kenyere. „Feltted életed a szóra? Légy a szabadon szólás szörnyetege” – írja az *A költészet kiskátéjában*. S ehhez tartotta magát mindvégig. Pörölt az emberiséggel, a világgal, egy kicsit önmagával és – lásd halálverseit – az elmúlással is.

Emigránsként, büszkén hangoztatta, olyan világpolgár, akinek a haza (megve-

tette, fullánkosan támadta) semmit sem jelent. A törvény sem, az államalakulat sem, az Isten sem. Szörnyetegként szembeszállt mindennel és mindenkivel. Vele született kételye és keserősége miatt vagy hazátlansága miatt, netán elismertségének a hiány miatt volt *zord* és kiállhatatlan? Azért bújta a történelem (*Iulianosz ifjúsága*) és a mítosz (*Golghelóghi*) mögé, hogy legmaibbnak tetsző kiáltása – mentések meg a Földet és az embert! – ezer csavaros eszme-futtatás labirintusából is kitessek? De akkor miért az anti-Madáchként is nevezhető *Golghelóghi* mesefolyamának, tündökletes dialógus-költészetének a pesszimizmusa? (A „Mondottam ember: küzdj, és bízva bízzál!” befejezéssel szemben itt a vég: „Hátrárvást – előre”.) Miért a halálvárás – itt a világvége! – iszonytató réme?

Ez a kiállhatatlan, de valahol mégis törekeny, nagyszerű ember – fázott. Nem a londoni tél adott rá jégpáncélt, hanem a lét – az emberlét – egyetemes hidege. Nem egy „álomdiktandójában” is megfagyott a mese, mintha a nemlét boldogtalansága hathatósabb arkánium volna a megnyugvásra, mint valaminő innen-onnan csörgedező boldogságforrás. Nem mert szembenézni a valósággal? Saját londoni stúdiójában azért vette több száz órányi hangszalagra műveit (verseit, hangjátékait) – a színész-költő színész-társa a feleség, Prágai Piroska volt –, hogy evvel a metropoliszi *komédiás csúrral* bizonyítsa: a játék (így a handabanda és a halandzsza is) gyógyszer: halált elűző fegyver. „Ugat a világ, ugat, / ugat a világ ugat, / haláli jó a hangulat” – így a Popmester a *Libegő* című vándorjátékban.

Aki nem tudja komolyan venni a *likacsos ég* – az így-úgy gömbölyűre föl-pumpált Európa – „megbicsaklásait”, az ki van (ki lesz) téve megannyi megpróbáltatásnak. Határ saját bőrén, testének minden porcikáján érezte a veszedelmet. Mindig költészetből font *szómágiája* előrevetíthette a világ (s benne az ember) tragédiáját, a lét drámáját (az öt gyöttrő *kozmosz hiányt*), de magatartásában (erkölcsében?) volt annyi bölcsesség, hogy valamiképp a világot elborító *sátáni kacaj* ellen cselekedjék.

Egyik ilyen nemes tette: rendszeresen szemlélte a magyar irodalmat az „átkosban” nálunk fölöttébb tiltott rádió, a Szabad Európa adásaiban. Sokunknak segített evvel, többek közt nekem is. (Szemléje – válogatva – könyvalakban is megjelent.) Filozófusnak tartotta magát (*Pantarbesz, Szélnárfa, Özön közöny*), ám valójában a műfajok határait átlépve tüneményes költő volt. A harag poétája. Szinte mindennel szembeszállt, ami magyar, de londoni „házacskáját”, vagyis palotáját *Hongriuscule*-nak nevezte. A fényvel kacérkodva írta a *Pantarbesz*-ben: „oly eszményi üveges szeretnék lenni inkább, akinek üvegtáblái egyenként vakok, de mind többet egymásra rakva – így válnak fényátersztővé”.

Nyelvművészként a semmiből – angol gyermekversből, magyar halandzsából – is döbbenetes erejű, valójában megfoghatatlan verset teremtett. Születés és halál úgy borul össze benne, hogy mindvégig érezzük eme tisztaságra vágó, sokszor

megcsalatott vén gyermek búcsújának fájdalmát. Íme az *Íni míni* – Kiolvasóvers öreggyerekeknek – befejező versszaka! „hullapólya hull potyog élni oly sebes / íni míni májni mó foglak ne keress / kiszámolás rámesett vagyok a hunyó / anyám édes jó leszek íni májni mó.”

A száz évvel ezelőtt született barátunk – legyen hangos a centenárium – már elég korán kíméletlen önostorozással jelölte ki helyét a „halhatatlanságban”. Az 1939-es *Férfiszárny*ban olvasható: „Halálom után mint sikoly maradok meg a Vég-telenben”.

Erre az *értékkijelölést* követelő *sikolyra* nem kell megremegnünk, de jó lesz, ha az eddiginél nagyobb figyelmet fordítunk eme hatalmas életműre.

(Elhangzott a Tokaji Író táborban 2014. augusztus 15-én, Határ Győző emléktáblájának avatásán)

Ködöböcz Gábor

Magyar Orpheus, avagy a kozmikus derű költője

(Weöres Sándorra emlékezve)

Hamvas Béla szerint a földi lét legnagyobb adománya az éberség, amely mindenekelőtt a metafizikai érzékenységet jelenti. Azt a különleges adottságot, amikor az ember a fizikai észlelésen túl a belső látás és belső hallás képességével rendelkezik. Ennek köszönhetően a szenzualitáson alapuló empirikus tapasztalat metafizikai élménnyel társul, és olyan tudást eredményez, amely újfajta dimenziók felé nyitja meg az utat.

A metafizikai éberség Weöres Sándor fokozottan befelé figyelő, belső végtelenre fókuszáló költészetének is jellemző vonása. Magasságszférákat és mélységperspektívákat egybekapcsoló verseiben az éteriség a mennybéli, a démoniség a pokolbéli térre mutat, felé jelzi az irányt. Miközben a *Fogak tornáca* című vers a kettő kölcsönös feltételezettségét, lényegi összetartozását is érzékelteti: „Ha pokolra jutsz, legmélyére térj:/ az már a menny. Mert minden körbe ér”.

Kevés olyan egységes életmű akad irodalmunkban, mint a weöresi költészet. E líravilág bámulatos koherenciáját, kontextuális összefüggésrendjét a magyar nyelv csodálatos szerkezetét és hézagatlanul zárt, hibátlan logikáját dicsérő paradigmasorral lehetne érzékeltetni, melynek algoritmuszerű elemei a következők: arany, arány, erény, irány. A paradigmasor egyes elemei az értékjelkép és értéktudat relációjában a weöresi világkép megkerülhetetlen szegletkövei, melyek a költő alapmotiváltságát, egész létbeli pozícióját is nagymértékben meghatározzák.

Weöres művészetfilozófiai érvényű vallomásában napnál világosabban áll előtünk költői növéstervének, idejekorán felismert transzcendenciájának lényege: „Úgy szeretnék növekedni, mint az élő fa: gyökereivel lefelé, törzsével fölfelé, ágaival minden irányba.” Ehhez társítható a *Nem szándékom* című programadó versben olvasható művészi-emberi altruizmus, mely életre szólóan megfogalmazza a költői törekvést: „Nem szándékom, hogy kérjelek a jóra./ Perzselő szomjat kelteni a jóra: ezért jöttem./ Nem szándékom, hogy hívjalak a jóra./ Korgó éhet kelteni a jóra: ezért jöttem.”

Az éberség álmát az álom éberségeként megélő weöresi költészetet leginkább talán teljességigénye és harmóniavágya teszi lebírhatalatlanul vonzóvá és igézővé. „Erény mindaz, mely az örök mértékkel megegyezik s a teljesség felé emel; bűn mindaz, mely az örök mértékkel szembeeszik s a teljességtől távolít” – szól a költői világképet is alapvetően meghatározó hitvallás *A teljesség felé* című prózavázlatokban. Ez az ars poetica a Weöres-életmű két emlékezetes szépségű alkotá-

sában, a *De profundis*, illetve a *Háromrészes ének* című versben is sugallatos erővel és transzparens módon jelenik meg.

Látnivaló, hogy mindkét vers a törekvés jegyében született, a lírai én mindkettőben az örök isteni törvényre figyelve, a legeszményibb vágy- és célképzetek hívószavát követve az otthonosságot, a harmóniát, a létteljességet célozza meg. A vágyakra, birtoklásra, önzésre, rivalizációra és viszálykodásra épülő inautentikus létformával szemben a *De profundis* és a *Háromrészes ének* mintha egybehangozóan recitálná a hitelesen és érvényesen megálmodott lét eszményi modelljét: „Valósíts meg egyetlen dolgot, Istent! Boldog leszel.” A realizáció eléréséhez, a külső-belső harmónia megvalósításához természetesen az önnön igazi lényünkhöz, a saját tiszta forrásunkhoz való visszatérés elengedhetetlenül fontos. Hogyha muszáj, akkor árral szemben úszva, a pisztráng példáját követve. Mintha csak egymás visszhangjaként szólalna meg és szólítana meg bennünket a két vers archaikus mélységekből feltörő, elemi erővel áradó konnotációja, amely Sri Chinmoy nemrég elhunyt spirituális mester tanítását juttatja eszünkbe: „Ó, világ, ne köss, ne vakíts meg engem; csak engedj szívem törekvő otthonába visszatérni engem!” A törekvő életre éhet támasztó és szomjat fakasztó weöresi 'szívvirágok' ezek az üzenetek, melyeknél fontosabbat, szebbet és különbet költő aligha adhat az olvasónak.

Amikor a múzsák különös kegyeltjeként, magyar Orpheusként és a minőség etalonjaként emlegetett Weöres Sándorra összpontosítjuk a figyelmet, akkor egy olyan par excellence lírikust emelünk a szemlélet középpontjába, aki kivételes éberségével, kozmikus derűjével, nyelvi erejével és univerzális lírai részvételen alapuló ontológiai érvényű költői igazságával segíti olvasóit a külső-belső harmónia és a létteljesség felé. A költőre irányuló megkülönböztetett figyelem kultúrhistoriai és hermeneutikai szempontból is indokolt, hiszen a szimfóniaszerűen összetett, egyedülálló formakultúrájú Weöres-életmű faggatása közben időben és térben hatalmas távlatokat átfogva lehetünk részesei annak a misztériumnak, amely a tiszta fényű ősi lét romlatlan idilljétől a 20. századi világlomlás rettenetéig vezet bennünket.

Az egzisztenciális érintettség és az esztétai elkötelezettség okán is mindig megújuló csodálattal s áhítattal veszem kézbe a csöngői mester egybegyűjtött írásait. A róla alkotott kép összetettsége költészetének alaki-formai változatosságával, műfaji-hangnembeli sokszínűségével, világképi-poétikai gazdagságával mutat megfelelést. Károlyi Amy igen pontosan és plasztikusan fogalmaz, amikor azt mondja, hogy a weöresi költészet szimfóniaszerű összetettségéből, az élmény- és érzékenységformák komplexitásából kitellett volna akár egy tucat elsőrangú poéta életműve is.

Weöres Sándor a szerénység monomániája volt, aki zavarba ejtő módon jelle-

mezte önmagát: „Én nem költő vagyok, csak kísérletező.” Miközben némelyek formalistának, kozmopolitának és individualistának mondták, Illyés Gyula egyszer így nyilatkozott róla: „Ki tudja, nem Weörest fogják-e egyszer a legnagyobb magyar költőnek tartani?”

A kreatív játékoságból, experimentáló hajlamból, formateremtő ötletekből, nyelvi leleményekből soha ki nem fogyó Weöres a szüntelenül szerepjátszó, alakváltoztató, maszkok mögött rejtőzködő, áttűnésekben tündérkedő, állandó tünékenységben és rebbenékenységben leledző, talányos, titokzatos költőként él a tudatunkban. Kányádi Sándor sajátos optikájú portréverse (*Weöres Sándor*) ezt a sokfelől táplálkozó szintetikus gazdagságot, világnyinak tetsző végtelenséget a színképelemzés technikájával igyekszik megragadni, a Weöres-jelenség lényegét működése közben fölmutatva.

A lírai hős meglepő metamorfózisai („tékozló római polgár, keleti kényúr, fölényes arisztokrata, pap és bohóc egy személyben”), a mágikus-liturgikus érzékenységformák megnyilvánulásai („orvosnak–sámán, bírónak– kádi”), a homo ludens bohókás tréfálkozásai és mosolyt fakasztó csínytevései („állandóan fügét mutat az olvasónak”, „bukfencet vet, madárrá változik”), az orfikus költői karakter jellegzetes gesztusai („gyermekkorod egy-egy rég kihunyt emlékét villantja eléd, az anyaméh-sötét ősködre, az emberiség embriókorára emlékező tekerceidet játssza le ördögös magnóján”) mind-mind reális alapját képezhetik a weöresi alkotó- és alakítóerőről szóló legendáknak, mítoszoknak.

A *Tűzkút*, a *Merülő Saturnus* és a *Psyché* magaslataival kultúrhistoriai szempontból is egyedülálló minőséget képviselő Weöres-poézis ikonikus darabjai a költői lakozás távlatában villantják föl a vendéglét csöppnyi öröklétet kigyöngyöző esélyét. Íme, néhány különösen eszméltető és épülésünkre szolgáló hitvallás: „Fogd el a lélek árján fénylő forró igéket:/ táplálnak, melengetnek valahány világévet/ s a te múltó dalodba csak vendégségbe járnak,/ a sorsuk örökélet, mint sorsod örökélet,/ társukként megölelnek és megint messze szállnak.” (*Ars poetica*); „Mit bánom én, hogy versed mért s kinek szól,/ csak hátgerincem borzongjon belé./ (...) Ó, szépség lázmérője, hátgerinc,/ te néma bölcs: te légy, te légy bírálóm!” (*Harmadik nemzedék*); „Egyetlen parancs van, a többi csak tanács: igyekezz úgy érezni, gondolkozni, cselekedni, hogy mindennek javára legyen. Egyetlen ismeret van, a többi csak toldás: Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra” (*A teljesség felé*).

(Elhangzott a Tokaji Írótaborban 2014. augusztus 15-én, Weöres Sándor emléktáblájának avatásán)